

JAKUB KRACIUK

PRZESTĘPSTWA GOSPODARCZE W PRZEDSIĘBIORSTWACH I SPOSOBY ICH PRZECIWDZIAŁANIA

Wprowadzenie

Problem przestępstw gospodarczych nie jest zjawiskiem nowym. Wprawdzie przypadki takich przestępstw miały miejsce już w momencie pojawienia się pierwszych przedsiębiorstw, jednak wcześniej ich właściciele nie przywiązywali do nich dużej wagi. Było to spowodowane niewielką skalą tego procederu, jak i niskimi stratami odnotowanymi przez przedsiębiorstwa. Dopiero po spektakularnych upadkach takich gigantów jak WorldCom, Enron czy Lehman Brothers okazało się, że przestępstwa gospodarcze mają ogromny wpływ na sytuację majątkową właścicieli przedsiębiorstw, na gospodarkę poszczególnych krajów, jak również na całą gospodarkę światową.

Celem opracowania jest ukazanie przestępstw gospodarczych dokonywanych w przedsiębiorstwach na świecie oraz w Polsce, jak również przedstawienie sposobów ich przeciwdziałania.

Istota przestępstw gospodarczych

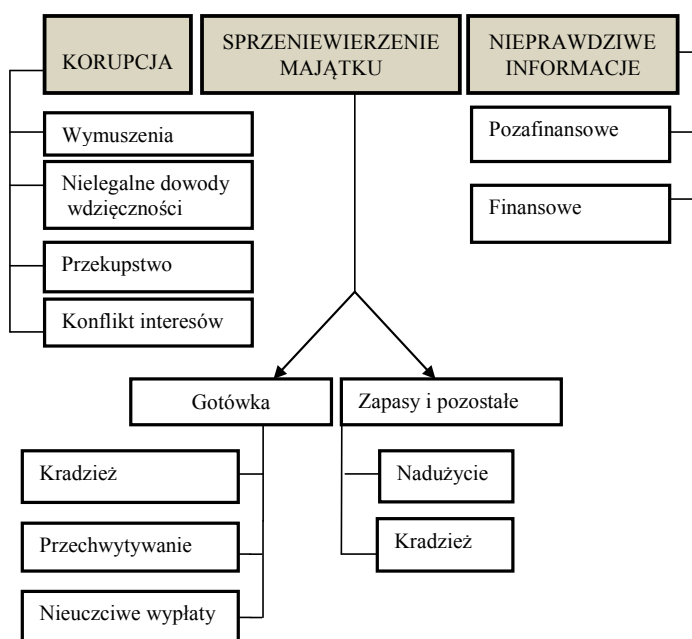
Jednym z twórców koncepcji przestępstwa gospodarczego był wybitny amerykański kryminolog Edwin Sutherland¹. Jako pierwszy użył on terminu „przestępczość białych kołnierzyków” (*White-Collar Crime*) podczas zjazdu Amerykańskiego Stowarzyszenia Socjologicznego w Filadelfii w roku 1939². Opracowany przez niego termin oznacza przestępstwa dokonywane przez osoby posiadające wysoki status społeczny, bądź zawodowy, które wykorzystują stosowne możliwości wynikające z tego statusu do dokonywania defraudacji, sprzeniewierzeń, dopuszczają się korupcji funkcjonariuszy władzy, naruszania tajemnicy zawodowej, oszustw podatkowych i subwencyjnych, wykroczeń w dziedzinie konkurencji, machinacji przetargowych, czy też wykroczeń w dziedzinie importu i eksportu towarów³. Osoby dopuszczające się powyższych przestępstw posiadają zazwyczaj wysoką pozycję

¹ G. Grabarczyk: *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, TNOiK, Toruń 2002, s. 36.

² H. Fedewicz, P. Kisiel: *Przestępczość gospodarcza w dobie mediów telematycznych*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Przemysł 2007, s. 68.

³ G. Grabarczyk: *op.cit.*, s. 36.

w społeczeństwie i nie wyglądają na tradycyjnych oszustów. Ich działania mają pozory normalnych operacji gospodarczych, bankowych czy handlowych. Ze względu na charakter przestępstwa pojawił się w społeczeństwie pogląd, że tego typu nadużycia powinny być traktowane z wyjątkową surowością. Przestępca w „białym kołnierzyku” różni się od pospolitego przestępcy trybem prowadzonego życia oraz wrażliwością na werdykt sędziego, gdyż oprócz kary pozbawienia wolności sam fakt oskarżenia staje się dla takiego oszusta ogromnym poniżeniem. Nie ulega wątpliwości, że przestępczość „białych kołnierzyków” nie jest zjawiskiem jednostkowym lecz całym ciągiem przestępstw na ogromną skalę, dokonywanych w celu osiągnięcia ogromnych zysków.

Rysunek 1. Podział przestępstw gospodarczych wg ACFE

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Report to the Nation on Occupational Fraud & Abuse*, ACFE, Austin 2010, s. 7.

Na podstawie dalszych badań Satherland’a powstało dopełnienie pierwotnej koncepcji przestępstw gospodarczych. Do powszechnego użycia został wprowadzony termin przestępczość „niebieskich kołnierzyków” (*Blue-Collar Crime*). Wniknęło to z konieczności wyodrębnienia dwóch odrębnych przestępstw dokonywanych przez dwie różne grupy pracowników. Nowe pojęcie odnosiło się do przestępstw dokonywanych przez pracowników zakładów przemysłowych, handlowych i usługowych, w nawiązaniu do ich niebieskich ubrań roboczych. Tym samym jest wyraźnym odcięciem od przestępców rekrutujących się

ze średniej lub wyższej klasy społecznej. W przypadku przestępców w „niebieskich kołnierzykach” skala, jak i wartość poszczególnych oszustw jest znacznie niższa i dokonana w celu realizacji bieżących potrzeb. Przestępstwami popełnianymi głównie przez osoby w „niebieskich kołnierzykach” są sprzeniewierzenia na szkodę pracodawcy oraz kradzieże. W przypadku przestępstw „białych kołnierzyków” ich podział jest znacznie bardziej rozbudowany (rys. 1).

Przyczyny przestępstw gospodarczych według teorii

Od wielu dziesięcioleci ekonomiści i przedstawiciele innych dyscyplin naukowych próbują wyjaśnić przyczyny przestępstw gospodarczych oraz zrozumieć motyw działania przestępców w „białych kołnierzykach”. Poza E.H. Satherlandem autorami teorii i koncepcji dotyczących przestępstw gospodarczych byli między innymi: D.R. Cressey, W.S. Albrecht czy też R.C. Hollinger. Jedną z bardziej przekonujących teorii dotyczących sprawców nadużyć została stworzona przez Donalda R. Cressey’a pod koniec lat czterdziestych ubiegłego wieku. Na podstawie przeprowadzonych badań Cressey doszedł do wniosku, iż muszą wystąpić trzy następujące przesłanki, aby pracownik zdecydował się popełnić przestępstwo: przymus finansowy, okazja bezkarnego popełnienia nadużycia oraz psychiczna umiejętność wytłumaczenia sobie, iż popełniany czyn wcale nie jest czynem przestępczym (tzw. racjonalizacja)⁴.

Pierwsza przesłanka dotyczy „wstydliwych” problemów finansowych, którymi z jakichś powodów ludzie nie mogą lub nie chcą podzielić się z innymi. Cressey wyróżniał sześć rodzajów takich problemów: zachowania niezgodne ze statusem, problemy będące konsekwencją podjęcia błędnych decyzji finansowych, upadający biznes, fizyczna izolacja, problemy wynikające z uzyskiwania wysokiego statusu finansowego, relacje pomiędzy pracodawcami a pracownikami.

Druga przesłanka, czyli okazja odnosi się do sytuacji, w której dana osoba spostrzega, iż istnieje jakaś luka w systemie kontroli, lub wręcz brak jakiejkolwiek kontroli, co w mniemaniu sprawcy pozwala na popełnienie przestępstwa całkiem bezkarnie. Menadżerowie firm często bagatelizują kwestie związane z zabezpieczaniem się przed nadużyciami gospodarczymi, koncentrując się jedynie na maksymalizacji zysków.

Ostatnią, najbardziej zaskakującą przesłanką jest zachowanie zwane racjonalizacją. Jest to proces psychiczny, w którym człowiek mający zamiar popełnić przestępstwo (lub też już po jego popełnieniu), tłumaczy sobie, że to, co chce zrobić, to w zasadzie nie jest nic nagannego. Zaskakujące jest, jak łatwo ludzie potrafią rozgrzeszać swoje złe postęпки. Wytłumaczeń jest bardzo wiele, tak jak wiele jest różnych charakterów ludzkich. I tak osoba, która podbiera pieniądze z kasy będzie tłumaczył sobie, że ona wcale nie kradnie, a jedynie pożycza, a całą kwotę odda za jakiś czas. Oczywiście nigdy w efekcie tych pieniędzy nie

⁴ M. Kutera, A. Hołda, S.T. Surdykowska: *Oszustwa księgowo. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 159.

oddaje. Inni znowu tłumaczą sobie, że są wykorzystywani przez swoją firmę i jedynie odbierają, co im się słuszenie należy. Jeszcze inni uważają, że firma jest sama sobie winna, bo nie chroni swojego majątku.

W.S. Albrecht w latach 80. XX wieku przeprowadził wraz z zespołem badania ankietowe 212 oszustw. Jednym z wyników analizy była lista motywów działania sprawców oszustw, które podzielono na dziewięć grup.

- życie ponad stan,
- nieodparta żądza bogacenia się,
- wysokie zadłużenie osobiste,
- bliskie powiązania z klientami,
- poczucie, że wynagrodzenie jest niewspółmierne do odpowiedzialności,
- kombinatorstwo,
- pokonanie systemu jako wyzwanie,
- uzależnienie od hazardu,
- nadmierna presja rodziny lub otoczenia.

W celu wyjaśnienia tej koncepcji Albrecht opracował „skalę oszustw”, która uwzględnia presję sytuacji, dostrzeżone okazje i uczciwość osobistą. Jeśli presja sytuacji i liczba okazji popełnienia przestępstwa jest duża a uczciwość osoby jest mała, to wystąpienie nadużycia jest bardzo prawdopodobne.

R.C. Hollinger wraz z J.P. Clarkiem opublikowali wyniki badań 10 tys. pracowników i we wnioskach ze swojej analizy stwierdzili, że do kradzieży skłaniają pracowników przede wszystkim warunki pracy. Uznali również, że koszty tego problemu są przez przedsiębiorstwa poważnie zaniżane⁵.

Przestępstwa gospodarcze w Polsce i na świecie

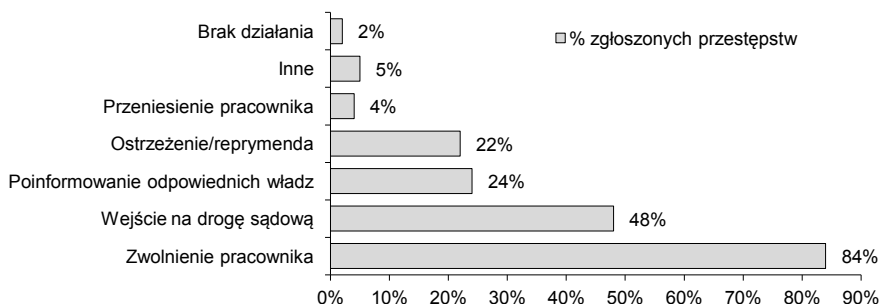
Skala, jak i dynamika przestępstw gospodarczych na rynkach światowych, w tym także na rynku polskim czy europejskim, jest niezwykle trudna do określenia. Jednym z głównych powodów jest poufność informacji oraz obawa przed utratą reputacji, a co za tym idzie klientów przez przedsiębiorstwa. Całą sytuację pogarsza jeszcze fakt, że niektóre przedsiębiorstwa w momencie wykrycia przestępstwa nie decydują się na skierowanie do sądu pozwu przeciwko pracownikom dokonującym nadużyć finansowych. Jak wskazują badania rynku amerykańskiego, przedsiębiorstwa wolą dyscyplinarnie zwolnić pracownika, co jest zarówno korzystne dla poszkodowanego jak i dla oszusta (rys. 2).

Największe międzynarodowe firmy audytorskie z tzw. wielkiej czwórki⁶, oraz Stowarzyszenie Biegłych ds. Przestępstw i Nadużyć Gospodarczych (ACFE) od wielu lat starają się zmierzyć skalę oraz dynamikę przestępczości gospodarczej. Publikowane przez nie raporty zawierają wnioski z kontroli wewnętrznych, audytów śledczych, czy wykrytych

⁵ R.C. Hollinger, J.P. Clark: *Theft by employees*, Lexington Books, Lexington 1983, s. 6.

⁶ Deloitte, Erns&Young, KPMG, PriceWaterhouseCoopers.

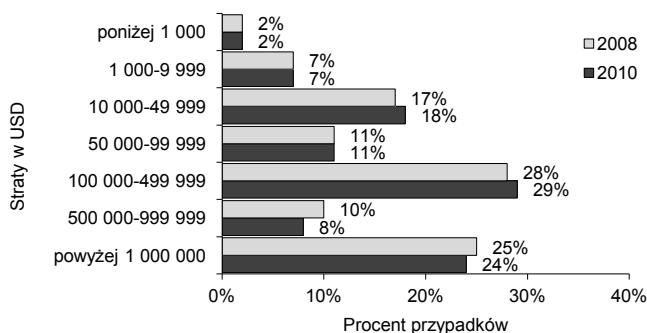
oszustw finansowych. Na potrzeby niniejszej pracy wykorzystano dane z raportu opracowanego przez ACFE. Dla celów porównawczych wykorzystane zostały dwie edycje ww. raportu z 2008 oraz 2010 roku. Raport z 2008 roku został opracowanych na podstawie 959 przypadków zgłoszonych przestępstw gospodarczych w Stanach Zjednoczonych, natomiast do drugiego raportu zostały wykorzystane informacje z 1843 oszustw pochodzących z 106 krajów (z czego 60% zostało stwierdzone w USA).

Rysunek 2. Wyciągane konsekwencje wobec sprawców przestępstw gospodarczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie *The Global Economic Crime Survey- Economic Crime in Downturn*, PricewaterhouseCoopers, London, New York 2009, s. 14.

Poziom strat we wszystkich zgłoszonych do badania spółkach w 2008 roku wyniósł około 175 tys. USD, a w 2010 nieco się obniżył i osiągnął poziom 160 tys. USD (rys 3). W badanych latach przedsiębiorstwa najczęściej ponosiły straty w przedziale pomiędzy 100 tys. USD a 499 tys. USD (około jedna trzecia obserwacji). Warto zanotować również fakt,

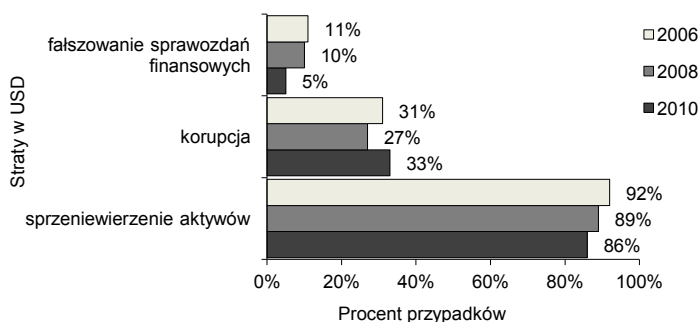

Rysunek 3. Średni poziom strat spowodowanych przestępstwami gospodarczymi w latach 2006–2010

Źródło: *Report to the Nation on Occupational Fraud & Abuse*, ACFE, 2008, s. 18; *Report to the Nation on Occupational Fraud & Abuse*, ACFE, 2010, s. 9.

że ponad 25% badanych firm zarejestrowało stratę przekraczającą 1 mln USD, co w rezultacie może spowodować podjęcie decyzji o zakończeniu działalności lub w znacznym stopniu wpłynąć na wyniki finansowe tychże spółek. Niepokojącym jest również fakt, że ponad 60% przedsiębiorstw wykazało straty na poziomie powyżej 100 tys. USD niezależnie od roku badania, co obrazuje stały poziom tego zjawiska.

Ponadto dzięki raportom możemy dowiedzieć się o podziale przestępstw gospodarczych według kryterium częstotliwości ich występowania. Zgodnie z klasyfikacją opracowaną przez amerykańskiego ekonomistę Josepha T. Wellsa, wyodrębniamy trzy rodzaje oszustw gospodarczych, tj. korupcję, fałszowanie sprawozdań finansowych i sprzeniewierzenie majątku.

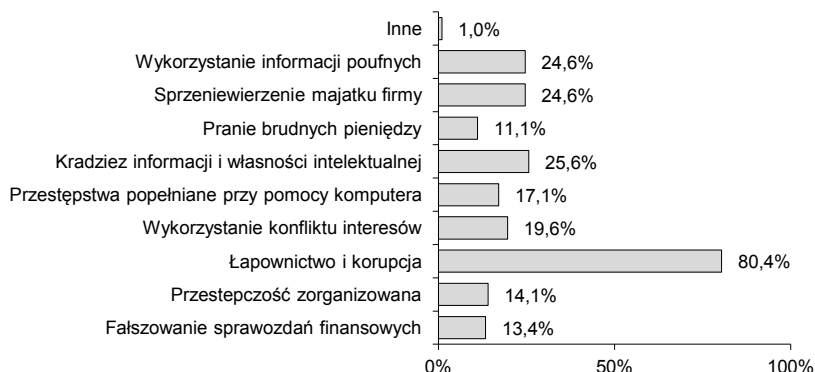

Rysunek 4. Częstotliwość popełniania trzech głównych rodzajów nadużyć gospodarczych w latach 2006–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, ACFE, 2010, s. 11.

Biorąc pod uwagę dwa raporty opublikowane przez ACFE obejmujące swoim zasięgiem lata od 2006 do 2010, widzimy, że największy procentowy udział w popełnianych oszustwach gospodarczych ogółem ma sprzeniewierzenie majątku. Drugie miejsce zajmuje korupcja wraz z łapówkarstwem, natomiast fałszowanie sprawozdań finansowych plasuje się na trzecim miejscu. W przypadku dynamiki poszczególnych rodzajów oszustw finansowych obserwujemy zarówno pozytywne tendencje spadkowe jak i pogorszenie sytuacji. Biorąc pod uwagę sprzeniewierzenie majątku widzimy stopniowy spadek w każdym z poszczególnych okresów badania. Również precedens podawania nieprawdziwych informacji zmniejszył się o połowę w 2010 roku w porównaniu do 2006 roku. Niestety, jeśli chodzi o korupcję i łapówkarstwo to widzimy minimalny spadek w roku 2008 w porównaniu z rokiem 2006, natomiast w 2010 nastąpił powrót do poziomu z początkowego okresu jak i wzrost do nowego poziomu 32,8%. Należy dodać, że raport sporządzony na lata 2006–2008 został oparty na wynikach uzyskanych głównie z rynku amerykańskiego, natomiast wyniki za rok 2010 obejmują już cały świat.

Oczywiście Polska nie jest również wolna od przestępczości gospodarczej, przy czym zdecydowanie najczęściej występującymi przestępstwami w naszym kraju są łapownictwo i korupcja.

Rysunek 5. Najbardziej powszechne rodzaje przestępstw gospodarczych w Polsce

Źródło: *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw*, Deloitte, Warszawa 2008, s. 1.

Na podstawie przeprowadzonych w 2008 roku przez firmę Deloitte badań można stwierdzić, że aż 80,4% badanych w tym roku spółek stwierdziło styczność z praktyką korupcyjną oraz łapówkarstwem w swoich strukturach (rys. 5). Pozostałymi rodzajami przestępstw gospodarczych często wymienianych podczas rozmów z respondentami były: kradzież informacji i własności intelektualnej, sprzeniewierzenie majątku firmy, wykorzystanie poufnych informacji. Porównując wyniki badań przestępstw gospodarczych w Polsce i na świecie możemy zauważyć wyraźne różnice w natężeniu poszczególnych rodzajów przestępstw. W Polsce, jak wspomniano wcześniej, najczęściej popełnianym przez pracowników przestępstwem jest łapownictwo i korupcja, natomiast na świecie dominującym przestępstwem jest sprzeniewierzenie majątku przedsiębiorstwa. Precedens fałszowania sprawozdań finansowych na rynkach światowych występuje dość często i prowadzi do wielomilionowych strat, w Polsce natomiast można go zaliczyć do rzadko występujących oszustw.

Przeciwdziałanie przestępstwom gospodarczym

Duże zróżnicowanie przestępstw gospodarczych powoduje, że w przedsiębiorstwie można stosować wiele metod ich przeciwdziałania. Brak jednej uniwersalnej metody z jednej strony podnosi koszty działalności przedsiębiorstwa ze względu na konieczność funkcjonowania działów kontroli i nadzoru, zaś z drugiej uniemożliwia przygotowanie przez oszusta przestępstwa doskonałego, które nie zostanie wykryte. Zapobieganie przestępstwom

gospodarczym to nieustanna analiza i monitoring procesów zachodzących w przedsiębiorstwie. Ważna jest zarówno ocena obecnie zachodzących ryzyk w firmie, jak i przyszłe tendencje. W momencie wykrycia oszustwa finansowego dokonywana jest rewizja obecnych procedur, która ma na celu wykrycie „luki” w systemie oraz jej naprawa.

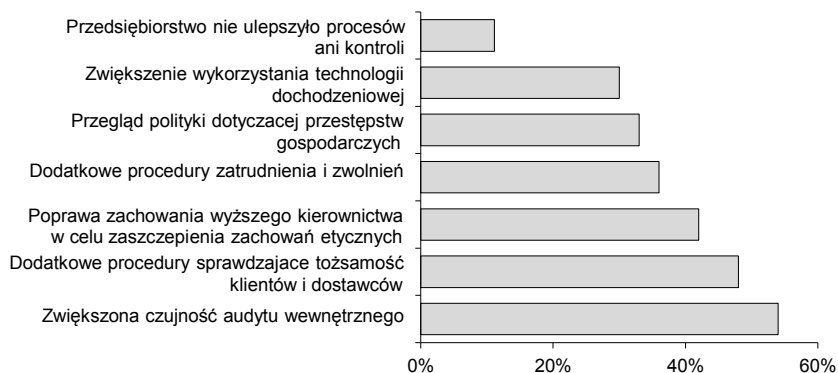
Tabela 1

Wykorzystywanie trzech obszarów firmy przeciwko przestępstwom gospodarczym

Ludzie	Budowa trzech linii obrony – biznesowej, finansowej oraz przeglądu (audytu) wewnętrznego/zgodności z procedurami.
Procesy	Identyfikacja kluczowych ryzyk, ocena podatności na tworzenie się zmwów, monitorowanie/audyt sygnałów ostrzegawczych.
Technologia	Podział schematów/scenariuszy na kluczowe wskaźniki ryzyk, doskonalenie analizy danych i maksymalizacja wykorzystania dostępnej technologii.

Źródło: [http://www.iaa.org.pl/iiaweb.nsf/d842ace48777e94ac1256ef2004270d6/76e72d9f03e67735c12573880080afee/\\$FILE/FR%20Assessment%20Process%20%28IIA%29_%2011_04_08ppt.pdf](http://www.iaa.org.pl/iiaweb.nsf/d842ace48777e94ac1256ef2004270d6/76e72d9f03e67735c12573880080afee/$FILE/FR%20Assessment%20Process%20%28IIA%29_%2011_04_08ppt.pdf).

W tabeli 1 przedstawiono trzy podstawowe obszary, w których przedsiębiorstwo może przygotować się na występowanie nadużyć. Odpowiedni podział struktury spółki na trzy linie obrony, które będą jasno określone, może znacznie przyczynić się do minimalizacji poniesionych strat z tytułu oszustw finansowych. Do poszczególnych linii obrony przyporządkowuje się procedury, a procesy dzieli się na części, które następnie są przypisywane do konkretnych etapów obrony. Z roku na rok coraz większe znaczenie w przeciwdziałaniu oraz wykrywaniu odgrywa nowa technologia, która umożliwia np. zautomatyzowanie procesów kontroli, czy też szacowanie skomplikowanych scenariuszy ryzyk biznesowych.

Rysunek 6. Najpopularniejsze metody zapobiegania i wykrywania nadużyć gospodarczych w 2009 roku

Źródło: http://www.pwc.com/en_PL/pl/publikacje/crimePol09.pdf, listopad 2009.

W raporcie firmy Pricewaterhouse Coopers zostały wymienione najczęściej stosowane metody walki ze szkodliwym zjawiskiem, jakim są oszustwa gospodarcze. Najskuteczniejszym sposobem na zminimalizowanie ryzyka wystąpienia przestępstwa, jak i zwiększenie prawdopodobieństwa wykrycia już popełnionego, jest funkcjonowanie w strukturach firmy niezależnego audytu wewnętrznego (rys. 6).

Kolejną wspomnianą metodą jest stosowanie procedury sprawdzającej tożsamość dostawców i klientów. Jest to bardzo ważne podczas zakupów jak i sprzedaży produktów czy też usług w imieniu pracodawcy, zwłaszcza gdy zapłata jest dokonywana „z góry”.

Podsumowanie

Wzrostowa tendencja zgłaszanych przypadków przestępstw gospodarczych przy coraz większych średnich stratach jest czynnikiem zagrażającym dalszemu funkcjonowaniu przedsiębiorstwa. Można jednak stwierdzić, że przedsiębiorstwa, zarówno te krajowe, jak i prowadzące swoją działalność na świecie są coraz lepiej przygotowane na przeciwdziałanie oszustwom, lub też są w trakcie wdrażania mechanizmów kontroli w celu zapobiegania nadużyciom finansowym. Jednakże firmy powinny liczyć się z faktem, iż nie można całkowicie wyeliminować ryzyka pojawienia się przestępstw gospodarczych, zwłaszcza gdy świat gospodarczy nieustannie podlega zmianom oraz pojawiają się coraz to nowe, bardziej złożone instrumenty finansowe. W konsekwencji powyższych rozważań, konieczna jest współpraca w celu zmniejszenia powszechności nadużyć finansowych pomiędzy zarządami spółek, ustawodawcami oraz audytorami, aby usprawnić przepływ informacji na temat oszustw finansowych, które są obecne w życiu gospodarczym na świecie.

Literatura

- Fedewicz H., Kisiel P.: *Przestępczość gospodarcza w dobie mediów telematycznych*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Przemysł 2007.
- Grabarczyk G.: *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, TNOiK, Toruń 2002.
- Hollinger R.C., Clark J.P.: *Theft by employees*, Lexington Books, Lexington 1983.
- http://www.pwc.com/en_PL/pl/publikacje/crimePol09.pdf, listopad 2009.
- <http://www.iaa.org.pl>.
- http://www.pwc.com/en_PL/pl/publikacje/crimePol09.pdf, listopad 2009.
- Kutera M., Hołda A., Surdykowska S.T.: *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
- Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw 2008, Raport z badania nadużyć gospodarczych w polskich firmach*, Deloitte, Warszawa 2008.
- Report to the Nation on Occupational Fraud & Abuse*, ACFE, Austin 2008.
- Report to the Nation on Occupational Fraud & Abuse*, ACFE, 2010.

The Global Economic Crime Survey – Economic Crime in Downturn, PricewaterhouseCoopers, London, New York 2009.

dr hab. Jakub Kraciuk
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych

Streszczenie

Przestępstwa gospodarcze stanowią ważny czynnik zagrażający funkcjonowaniu przedsiębiorstwa. W pracy przedstawiono różne rodzaje tych przestępstw oraz ukazano ich skalę na świecie i w Polsce. Przedstawiono też ważniejsze sposoby zapobiegania i wykrywania nadużyć gospodarczych.

ECONOMIC CRIMES IN BUSINESSES AND WAYS TO COUNTERACT THEM

Summary

Economic crimes constitute an important factor threatening the functioning of the enterprise. The article described different types of these crimes and showed their scale in Poland and worldwide. Also important means of prevention and detection of economic abuses were presented.